

ابو جعفر احمد بن محمد بن خالد برقی

سید محمد جواد شبیری / دانشنامه اسلام

ابو جعفر احمد بن محمد بن خالد برقی، محدّث، مورّخ و مؤلف، امامی قرن سوم. او نامدارترین دانشمند خاندان برقی است. جدّ این خاندان در کوفه بوده و سپس به قم مهاجرت کرده است. تاریخ دقیق ولادت احمد برقی معلوم نیست ولی با توجّه به ندرت یا قلّت روایات بی‌واسطه او از ابن ابی عمیر (متوفی ۲۱۷) و بزنی (متوفی ۲۲۱) و کثرت روایاتش از ابن فضال و ابن محبوب (هر دو متوفی ۲۲۴) می‌توان ولادت وی را پس از ۲۰۰ دانست. ظاهراً روایات او از حمّاد بن عیسی و صفوان بن یحیی، که در برخی احادیث بدون واسطه‌اند، با واسطه‌ای مانند پدرش بوده است (برای احادیث رجوع کنید به کلینی، ج ۱، ص ۴۲، ج ۶، ص ۵۳۱؛ برقی، ۱۳۳۱ ش، ص ۶۰۸؛ و برای اسناد برقی در کتب اربعه رجوع کنید به خوئی، ج ۲، ص ۳۹۰-۴۱۵، ۵۹۱-۵۹۳، ۶۲۸-۶۴۹، ج ۱۶، ص ۳۵۴-۳۶۹).

علمای رجال، برقی را از اصحاب امام جواد و امام هادی علیهما السلام دانسته‌اند (طوسی، رجال، ص ۳۹۸، ۴۱۰؛ برقی، ۱۳۴۲ ش، ص ۵۷، ۵۹)، ولی روایت او از این دو امام در اسناد موجود به چشم نمی‌خورد، تنها در روایتی آمده است که وی به عسکر (= سامرا) سفر کرده و در آنجا پیکی از جانب «رجل» نزدش آمده است. قرائن نشان می‌دهد که مراد از «رجل» امام هادی علیه السلام است (کشّی، ش ۱۰۵۳، طوسی، الغیبه، ص ۲۵۸).

برقی نزد دانشمندان بسیاری درس آموخت و از آنان روایت کرد. جز دانشمندان پیشین، وی از راویان کوفی چون اسماعیل بن مهران، حسن بن علی و شاء، عبد الرحمان بن حمّاد، عثمان بن عیسی، علی بن أسباط، عمرو بن عثمان و محمد بن عبد الحمید غَطّار بسیار روایت کرده که نشان می‌دهد عمده

تحصیلات وی در کوفه بوده است. روایت فراوان برقی از محدّثان بغدادی، مانند داود بن قاسم بغدادی و محمد بن عیسیٰ عُبَیدی و یعقوب بن یزید، می‌رساند که وی - احتمالاً همزمان با سفر سامرا - به بغداد نیز سفر کرده است. به‌علاوه، در مشایخ او افرادی از اماکن مختلف مانند قم، ری، همدان، اصفهان، کاشان، قزوین، واسط، نهاوند، رامشک، بصره، دیلم، جرجان، جبل، جاموران و حرّان به چشم می‌خورد که معلوم نیست برقی در چه شهری با آنها دیدار کرده است. او از نزدیک به دویست نفر نقل حدیث، و کتاب‌های بیش از صد نفر را روایت کرده که برخی چون حسین بن سعید خود ده‌ها کتاب داشته‌اند (برای فهرست مشایخ برقی رجوع کنید به خوئی، ج ۲، ص ۳۱-۳۲، ۲۲۶-۲۲۷، ۲۶۶-۲۶۷).

علمای رجال، برقی را به وثاقت و اعتماد ستوده‌اند (نجاشی، ش ۱۸۲؛ طوسی، الفهرست، ص ۴۴، ص ۲۰۰؛ علامه حلّی، ص ۱۴؛ قهپائی، ج ۱، ص ۱۳۸). با این همه، در میان مشایخ معروف او راویان تضعیف شده‌ای چون احمد بن محمد سیّاری، بکر بن صالح، حسین بن علی بن ابی عثمان، محمد بن حسن بن شَمّون و محمد بن علی کوفی ابو سمینه دیده می‌شوند. روایت وی از ضعفا و اعتمادش بر احادیث مرسل موجب شد که علمای معاصرش در قم بر وی خرده گیرند. احمد بن محمد بن عیسیٰ، رئیس قمیان، به علت نامعلومی وی را از قم تبعید کرد، ولی پس از مدتی او را به قم بازگرداند و از وی پژوهش خواست و حتی در تشییع جنازه برقی پابرهنه و بدون عمامه حاضر شد تا رفتار پیشین را جبران کند (علامه حلّی، همان‌جا؛ ابن‌داود حلّی، ص ۲۲۹). به هر حال، در وثاقت و مقام علمی برقی نمی‌توان تردید کرد. وی علاوه بر حدیث، در تاریخ و جغرافیا و ادب و شعر خبره بوده است. مسعودی در مقدّمه مروج الذهب (ج ۱، ص ۱۳) او را از مؤلّفان کتب تاریخی دانسته و مؤلّف تاریخ قم نکات

جغرافیایی مربوط به شهر قم و وجه تسمیه آن را از او نقل کرده است (قمی، ص ۲۰-۲۲، ۲۵-۲۶).

برقی کتابهای بسیاری نگاشت که مهم‌ترین آنها، محاسن، مرجع دانشمندان بوده است (ابن بابویه، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۵). فهرستِ عناوین مباحث محاسن با تفاوت‌هایی، در رجال نجاشی (همان‌جا) و الفهرست شیخ طوسی (ص ۴۴-۴۵) و به نقل از آنها در معالم العلماء (ص ۱۱-۱۲) و معجم الادباء (ج ۴، ص ۱۳۳ - ۱۳۵) آمده است. از اجزای محاسن تنها یازده باب (=کتاب) باقی مانده که رساله‌هایی است مشتمل بر احادیثی با مضامین کلامی، اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی و مطالب دیگر. با توجه به فقدان بیشتر اجزای کتاب، نمی‌توان دقیقاً از محتوای آن آگاه شد، ولی با توجه به نام و محتوای اجزای باقیمانده محاسن و گرایش غالب آن روزگار قم، می‌توان گفت که بیشتر آنها کتب حدیثی در موضوعات گوناگون بوده است. وجود عناوین رجال‌شناسی چون «طبقات الرجال» و عناوین تاریخی مانند «اخبار الامم»، «تاریخ»، «انساب» و «مغازی النبوی» در این مجموعه و تنوع موجود در اسامی دیگر باب‌های آن از جمله: «الشعر و الشعراء»، «التحوی»، «النجوم»، «البلدان و المساحه»، «الازاهیر» (شکوفه‌ها)، «افانین» (هنرها)، «الحیل»، «الطیره» و جز اینها، شکل دایرة المعارف گونه آن را نمایان می‌سازد.

تعداد کتاب‌های محاسن را شیخ طوسی (الفهرست، همان‌جا) ۹۸ و نجاشی (همان‌جا) نود ذکر کرده‌اند که، با حذف عناوین مشترک، بر روی هم حدود ۱۲۰ کتاب است. ابن ندیم (ص ۲۷۶-۲۷۷) تعداد آن را هفتاد و چند کتاب، و به نقلی هشتاد کتاب، ذکر کرده و سپس نام ۴۲ کتاب را که نزد ابن همام بوده آورده است. مشابهتِ ترتیب این نام‌ها با ترتیب موجود در رجال نجاشی ممکن است از ترتیب اصلی این مجموعه ناشی شده باشد. البته نام این آثار در کتاب ابن ندیم به اشتباه در ذیل

ترجمه محمد بن خالد برقی آمده است.

با وجود تصریح شیخ طوسی و نجاشی به اینکه تألیفات برقی منحصر به محاسن نبوده است، نمی‌توان آثار برقی را، جز کتاب‌های محاسن، به یقین شناسایی کرد. به‌علاوه، به‌درستی معلوم نیست که آیا هیچ‌یک از کتاب‌های نام برده شده در فهرست محاسن کتاب مستقلی نیز بوده است یا خیر.

جز اجزائی از محاسن، کتابی به نام رجال برقی نیز در دست است که برخی آن را به محمد بن خالد و بیشتر به احمد بن محمد بن خالد نسبت داده‌اند و به نام او نیز چاپ شده است. هر چند در اجزای محاسن نام‌هایی چون «الرجال»، «الطبقات» و «طبقات الرجال» دیده می‌شود، قرائنی چند نشان می‌دهد که این کتاب بعدها تألیف شده و نوشته علی بن احمد بن عبدالله از نوادگان برقی یا، به احتمال بیشتر، نوشته پدر وی احمد بن عبدالله، نوه برقی، است که به سبب تشابه اسمی وی با نام جدش به برقی نسبت داده شده است (رجوع کنید به تستری، ج ۱، ص ۴۵؛ شبیری، ج ۲، ص ۱۵۸-۱۵۹؛ نیز رجوع کنید به ادامه مقاله). اگر تعبیر ابن ندیم (ص ۲۷۶) درباره رجال برقی (فیه ذکر مَنْ

رَوَى' عن امیرالمؤمنین علیه‌السلام) درست باشد، ممکن است این باب از رجال موجود

از برقی باشد و نوه او آن را تکمیل کرده باشد، همچنانکه علامه حلی (ص ۱۹۱-۱۹۵) فقط در باب اصحاب امیرالمؤمنین علیه‌السلام از رجال برقی نقل می‌کند.

احمد برقی در آثار حدیثی جایگاه ویژه‌ای دارد. در کتاب کافی و سایر کتب اربعه و کتب صدوق و دیگر محدثان احادیث او بسیار است. کلینی به توسط «عده من اصحابنا» از وی روایت می‌کند که عبارت‌اند از: علی بن ابراهیم؛ علی بن محمد بن عبدالله، نوه دختری او؛ احمد بن عبدالله، نوه پسری او؛ و علی بن حسن (علامه حلی، ص ۲۷۲؛ تستری، ج ۱، ص ۵۹۱). از دیگر شاگردان وی عبدالله بن جعفر

حَمیری، سعد بن عبدالله، محمد بن یحیی عَطَّار، محمد بن حسن صَفَّار، علی بن حسین سعدآبادی را می‌توان نام برد (برای اطلاعات بیشتر درباره شاگردان او رجوع کنید به خوئی، ج ۲، ص ۳۲، ۲۲۷، ۲۶۷). شیخ طوسی در الفهرست حدود هشتاد شرح حال مؤلفان شیعه از برقی را به واسطه محمد بن جعفر بن بُطّه نقل کرده است. نجاشی (ش ۲۴۲، ۶۸۳، ۹۴۷)، برخی از شاگردان وی را در زمینه‌های غیر دینی نام برده و می‌نویسد که اسماعیل بن عبدالله نزد او رسوم کتابت آموخته است. ابن غضائری وفات برقی را در ۲۷۴ و علی بن محمد ماجیلویه نواده و شاگردش وفات او را در ۲۸۰ ذکر کرده که درست‌تر است (همان، ش ۱۸۲).

جز پدر و برادران و برادرزاده برقی که از راویان حدیث بوده‌اند (رجوع کنید به برقی، محمد بن خالد)، یکی دیگر از دانشمندان این خاندان احمد بن عبدالله بن احمد بن ابی عبدالله برقی، نوه پسری برقی است که فرزندش علی (استاد صدوق) و کلینی از او روایت می‌کنند. حسن بن حمزه علوی طبری نیز از او روایت کرده است (خوئی، ج ۲، ص ۱۳۵؛ ابن بابویه، ۱۳۶۳ ش، ص ۶۵۵؛ مفید، ص ۳۳، ۳۱۷؛ نجاشی، ش ۸۹۸). شیخ طوسی (الفهرست، ص ۴۶) وی را به اشتباه نوه دختری برقی معرفی کرده است (تستری، همان‌جا). غضائری (ص ۱۸۹) به نقل از حسن بن حمزه علوی، مطلبی رجالی از برقی نقل کرده که آشنایی وی را با علم رجال می‌رساند. یاقوت (معجم‌الادباء، ج ۳، ص ۱۰۲-۱۰۳) ذیل عنوان احمد بن عبدالله، به نقل از «تاریخ اصفهان» حمزه اصفهانی، وی را از رستاق برق‌رود و از راویان لغت و شعر در قم شمرده و از توطن برادرزاده وی ابوعبدالله برقی در اصفهان سخن گفته است؛ ولی در معجم البلدان (ج ۱، ص ۵۷۵) ابو عبدالله

برقی را خواهرزاده احمد بن عبدالله برقی دانسته است. معلوم نیست که این دو نفر کیستند، تنها

می‌توان گفت که از خویشاوندان احمد برقی بوده‌اند؛ هرچند محتمل است که احمد بن عبدالله تصحیف احمد بن ابی عبدالله بوده و مراد همان برقی معروف باشد. یکی دیگر از علمای خاندان برقی علی بن احمد بن عبدالله بن احمد بن ابی عبدالله برقی است. وی استاد صدوق بوده و به واسطه پدرش و علی بن محمد ماجیلویه از احمد بن ابی عبدالله برقی نقل حدیث می‌کند (برای نمونه رجوع کنید به ابن‌بابویه، ۱۳۵۷ ش، ص ۹۹، ۱۰۳؛ همو، ۱۳۱۷، ص ۱۵۲، ۲۴۰).

منابع: ابن‌بابویه، التوحید، چاپ هاشم حسینی طهرانی، قم [تاریخ مقدمه ۱۳۵۷ ش]؛ همو، عیون اخبار الرضا، چاپ عبد الغفار نجم الدوله، تهران ۱۳۱۷؛ همو، کمال الدین، چاپ علی اکبر غفاری، قم ۱۳۶۳ ش؛ همو، من لایحضره الفقیه، چاپ حسن موسوی خراسان، بیروت ۱۴۰۱/۱۹۸۱؛ ابن‌داود حلی، کتاب الرجال، چاپ محمد صادق آل بحرالعلوم، نجف ۱۳۹۲/۱۹۷۲، چاپ افست قم [بیتا]؛ ابن شهر آشوب، معالم العلماء، نجف ۱۳۸۰/۱۹۶۱؛ ابن ندیم، کتاب الفهرست، چاپ رضا تجدد، تهران ۱۳۵۰ ش؛ احمد بن محمد برقی، رجال، چاپ محدث ارموی، تهران ۱۳۴۲ ش؛ همو، کتاب المحاسن، چاپ محدث ارموی، قم [تاریخ مقدمه ۱۳۳۱ ش]؛ محمد تقی تستری، قاموس الرجال، ج ۱، قم ۱۴۱۰؛ ابوالقاسم خوئی، معجم رجال الحدیث، بیروت ۱۴۰۳/۱۹۸۳، چاپ افست قم [بیتا]؛ محمد جواد شبیری، «ارتباط رجال شیخ و رجال برقی»، در مجموعه آثار سومین کنگره جهانی حضرت رضا علیه‌السلام، مشهد ۱۳۷۰ ش؛ محمد بن حسن طوسی، رجال الطوسی، نجف ۱۳۸۰؛ همو، الفهرست، چاپ محمد صادق آل بحرالعلوم، نجف ۱۳۸۰؛ همو، کتاب الغیبه، تهران [تاریخ مقدمه ۱۳۹۸]؛ حسن بن یوسف علامه حلی، رجال العلامه الحلی، نجف ۱۳۸۱/۱۹۶۱، چاپ افست قم ۱۴۰۲؛ حسین بن عبیدالله غضائری، تکمله رساله ابوغالب زُراری، قم ۱۴۱۱؛ حسن بن محمد قمی، کتاب تاریخ قم، ترجمه حسن بن علی قمی، چاپ جلال

الدين طهرانی، تهران ۱۳۶۱ ش؛ عنایه‌الله قهپائی، مجمع الرجال، چاپ ضیاء الدین علامه اصفهانی، اصفهان ۱۳۸۴-۱۳۸۷، چاپ افسست قم [بیتا]؛ محمد بن عمر کشی، اختیار معرفه الرجال [تلخیص] محمد بن حسن طوسی، چاپ حسن مصطفوی، مشهد ۱۳۴۸ ش؛ محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، چاپ علی اکبر غفاری، بیروت ۱۴۰۱؛ علی بن حسین مسعودی، مروج الذهب و معاد الجوهر، چاپ محمد محیی الدین عبد الحمید، مصر ۱۳۸۴-۱۳۸۵/۱۹۶۴-۱۹۶۵؛ محمد بن محمد مفید، کتاب الامالی، چاپ حسین استادولی و علی اکبر غفاری، قم ۱۴۰۳؛ احمد بن علی نجاشی، فهرست اسماء مصنفی الشیعه المشتهر برجال النجاشی، چاپ موسی شبیری زنجانی، قم ۱۴۰۷؛ یاقوت حموی، معجم الادباء، بیروت [بیتا]؛ همو، معجم البلدان، چاپ فردیناند ووستنفلد، لایپزیگ ۱۸۶۶-۱۸۷۳، چاپ افسست تهران ۱۹۶۵.